

Upåagtede redskabstyper af »bjergart«¹⁾ på danske stenalderboplads

af

ERIK MADSEN

Abstract

This paper deals with hitherto unrecognized types of implements, made of rocks different from flint, e. g. gneiss, granite, porphyry and »helleflint«. The implements are derived from two Stone Age settlements on Amager (Denmark) viz. a Mesolithic settlement from early Atlantic time and a Neolithic settlement from the beginning of Sub-Boreal time.

Ved mine undersøgelser af stenalderboplads på Amager begyndte jeg for en del år siden på en systematisk gennemgang også af de tilsyneladende utildannede marksten, som i et vist omfang kunne opsamles på bopladsene. Herved gik jeg ud fra, at redskaber af andre bjergarter end flint kunne findes i langt større målestok end hidtil antaget. De bekendte flintredskaber af primitiv form fra Samsø dannede også et grundlag for undersøgelserne (THERKEL MATHIASSEN: »Primitive Flintredskaber fra Samsø. Årb. f. nord. Oldk. og Hist. 1934).

Ved dette arbejde fandt jeg, side om side med regulære flintredskaber, forskellige stykker i »bjergart«, som syntes at være forarbejdede, idet en vis ensartethed gjorde sig gældende både med hensyn til størrelse og udformning af kanterne.

I sommeren 1956 under et besøg i Ahrensburg hos den tyske arkæolog dr. ALFRED RUST, bl. a. kendt for sit værk: »Artefakte aus der Zeit des Homo Heidelbergensis in Süd- und Norddeutschland« 1956, fik jeg en autoritativ udtalelse for, at en del medbragte danske fund i bjergart var menneskeværk. Det viste sig, at flere af fundene var af samme typer og i øvrigt ganske lignede redskaber fra tyske fund. Dette besøg virkede meget inspirerende til fortsatte undersøgelser, og jeg føler, at jeg er dr. Rust megen tak skyldig.

I det følgende vil jeg fortrinsvis beskæftige mig med de iagttagelser jeg har gjort på to stenalderboplads, en fra ældre Ertebølletid og en fra yngre stenalder — begge på Amager.

¹⁾ Der vil i det følgende blive skelnet mellem på den ene side flint og på den anden side »bjergart«.

Ca. 1 km syd for landsbyen Ullerup findes en ret stor Ertebølleboplads (lok. 7)¹⁾. Selve bopladsen strækker sig over et areal af ca. 200 × 200 m og er mod nord hævet ca. 2 m over daglig vande og mod syd ca. 1 m. Jorden er på den lavest beliggende del af bopladsen ret sandet og består af havaflejringer, der er yngre end istiden, hvorimod den højere beliggende del består af istidsler. Pladsens niveau o. h. viser, at den hører til niveau II, svarende til en havstand på ca. 1,25 m (jvf. J. TROELS-SMITH: »Stenalderboplads og strandlinier på Amager«, Medd. D.G.F., bd. 9, h. 4, 1937).

På denne boplads, hvor oldsagerne er en del omlejret, er der på overfladen opsamlet et overvældende stort antal flintflækker og flintaffald, men i forhold hertil et påfaldende ringe antal kærneøkser -- ca. 75 -- og slet ingen skiveøkser og skraber, hvilket svarer til øksespektret på niveau II. Flækkeblokkene synes helt at være slået op. Redskaberne er alle stærkt hvidpatinerede og mange forvitrede og rullede (jvf. TROELS-SMITH: »Stenalderboplads og strandlinier på Amager«).

Fundtætheden er størst mod nord, omtrent midt på området, og tynder jævnt ud i retning øst, vest og syd. De fleste marksten findes uden for bopladsområdet på den lavest beliggende del.

Ved en meget nøje undersøgelse af de større og mindre marksten, som fandtes på selve bopladsen, viste det sig, at flere af dem synes at være forarbejdede til redskaber. De fleste var ret rullede, men på en del fremtrådte der tydelige hug, ligesom enkelte havde slagbule i den ene ende på nøjagtig samme måde som for flintredskabernes vedkommende. Patinaen på de formodede tildannede områder af stenen var tilsyneladende ens og afslagene syntes samtidige, ligesom huggene som oftest var ført på tværs af stykkernes struktur eller kløv. Det syntes som om stenalderbefolkningen havde foretrukket bjergarter som kvartsit, gneis, porfyr, tæt granit, helleflint og grønsten, altså meget vejrbestandige arter.

Typerne syntes i hovedsagen at være nævesten og skraberredskaber og kan for den førstnævnte types vedkommende minde om tilsvarende, også i bjergart, fra f. eks. Mousterien og Asturien (OBERMAIER: »Fossil man in Spain« 1925, s. 184, 351, 352). Andre, det gælder skraberne, om fund fra Kunda (R. INDRÉKO: »Die mittlere Steinzeit in Estland« 1948, s. 109, 116, 121, 125).

Håndkilerne i flint fra Samsø bringes ofte i erindring både med hensyn til type, forarbejdning og størrelse.

Om samtlige stykker gælder det, at de er grove, og at stenens form har været afgørende for redskabets. Tilhugningsteknikken er meget grov og fremtræder kun partielt -- for nævestenens vedkommende som oftest på en sådan måde, at der fremkommer en grov tosidet spids. Denne viser sig på flere stykker S-formet, når stykket holdes vandret og ses mod spidsen, hvilket formentlig skyldes, at stykket har været vendt i hånden under forarbejdningen. Det samme ses undertiden på en del flintredskaber. Tilhugningen svarer til den, der er anvendt ved fremstillingen af skævkøker (TROELS-SMITH: »Beile aus dem Mesolithicum Dänemarks«. Acta Archaeologica, 1937).

¹⁾ Lokaltetsbetegnelserne henviser til numrene i min private samling.

Der er på denne boplads opsamlet 70 større og mindre stykker i bjergart — flest midt på området, hvor forekomsten af flintredskaber er størst, færre mod øst, vest og syd. Uden for bopladsen er der kun gjort enkeltfund på samme måde som med flintredskaberne.

Håndkilerne kan deles i to hovedgrupper med enkelte varia inden for hver gruppe, den rombeformede eller rektangulære type og den trekantede, ofte cordiforme. Den gennemsnitlige længde og bredde er ca. 10×12 cm. Der er opsamlet 7 af disse redskaber på den østlige del af bopladsen, 12 på den vestlige og 21 midt på, hvor der er flest flintredskaber. Mod syd, hvor der er flest marksten er der trods grundig gennemgang kun fundet få stykker i bjergart. Det ses heraf, at redskaberne i bjergart følger flintinventaret og faktisk ophører når man kommer uden for det egentlige bopladsområde.

Skraberredskaberne kan deles i tre hovedgrupper med enkelte afvigelser indenfor hver gruppe. 1) Den ene type er hulskraber, et gennemsnitlig ca. 5×10 langt og bredt og tykt redskab, hvor hulheden er frembragt ved hug ført mod kun den ene kant, ofte i hele stykkets længde således, at der fremkommer en brugbar skrabe-kant. Enkelte små hulskraber forekommer også. 2) Den anden type, hvis gennemsnitsstørrelse er som den foregåendes må betegnes som en dobbelthulskraber eller dobbeltbugtskraber. Dette redskab er nærmest trekantet og har sin hulhed på to af siderne således, at der fremkommer en grov og but »næse«. 3) Den tredje type svarer i størrelse og form til høvl- el. blokskraber i flint med den undtagelse, at der også her, midt på skrabe-fladen, er en »næse«. For alle tre typer gælder det, at længdeaksen står omtrent vinkelret på skrabe-kanten. Der ses af og til nogen afrunding langs skrabe-kanten som følge af brug.

Der er opsamlet 3 hulskraber på den østlige del af bopladsen, 1 på den vestlige og 5 midt på området, altså i bopladsens centrum. Høvl- og blokskraberne fordeler sig med 2 på det østlige område, 1 på det vestlige og 4 midt for.

Ud over disse to hovedgrupper — nævestenen og skraber — forekommer adskillige atypiske større og mindre stykker med tilhugning langs en eller flere sider. De synes alle at have fundet anvendelse som skraberredskaber eller bor.

Ca. 1 km øst for landsbyen Viberup findes en boplads fra yngre stenalder (lok. 14 SV). Selve fundområdet, der er ret skarpt afgrænset, dækker et areal af ca. 70×100 m og er mod øst hævet ca. 4 m over daglig vande og mod vest ca. $2\frac{1}{2}$ m. Jorden er ret leret. Oldsagerne, der alle er opsamlet på overfladen, består af mange uregelmæssige nærmest spånagtige flækker, skiveskraber, flækkeblokke og 30 kærne- og skiveøkser af ringe kvalitet, særlig hvad kærneøkserne angår. Disse sidste er nærmest at betragte som skærper. Endvidere er der fundet fragmenter af tyknakkede, slebne flintøkser samt en lille flintplanke. Oldsagerne er som helhed upatinerede, ikke rullede og fordeler sig jævnt over hele området. Nogen omlejring af betydning synes ikke at have fundet sted. Hovedparten af

marksten koncentrerer sig i en lavning i terrainet et stykke udenfor det egentlige bopladsområde.

Undersøger vi markstenene på bopladsen synes billedet væsentlig anderledes end på Ertebøllebopladsen ved Ullerup. Store og groft tilhugne stykker forekommer også her, men det er de mindre og helt små stykker, der er de dominerende. Der er ialt opsamlet 20 små stykker, 6 af mellemstørrelse og 4 store. Gennemsnitsstørrelsen for de små stykker er ca. 4×5 cm, for mellemstørrelsen ca. 7×8 cm og for de store 10×12 cm. Også her har man fortrinsvis benyttet sig af tætte, vejrbestandige stenarter.

Nævsten, som de er fundet ved Ullerup, ses ikke her og heller ikke den store hulskraber. Derimod er der opsamlet flere små hulskraber og borlignende redskaber. Hulskraberne er gennemgående trekantede, ret tykke stykker, og hulheden er frembragt ved få hug ført mod stykkets ene kant således, at længdeaksen står mere eller mindre vinkelret på skrabekanten. Stykkerne kan tænkes anvendt til afbarkning af grene. Enkelte hulskraber er udformet sådan, at de får en vis lighed med et krumt fuglenæb.

De få store stykker synes at have været anvendt som skraber. Stykkerne er nærmest trekantede. På et af dem løber de to af siderne sammen i en but spids og er hulet ved hug ført mod kanten således, at der fremkommer en skrå skrabekant. På den tredje side, som er buet, står skrabe-kanten næsten vinkelret på længdeaksen.

Ved Bramsnæs Vig og langs stranden ved Hammeren i Holbæk Amt, hvor der er lokaliteter med samsøkultur har jeg fundet forarbejdede redskaber i bjergart, der i alt væsentlig ligner stykkerne fra Ertebøllepladserne på Amager. Også her er det nævestenen og skraberen, særlig den store hulskraber, der falder i øjnene. De fleste af fundene i bjergart fra disse lokaliteter er stærkt rullede, men enkelte fremtræder med tydelige hug langs kanterne. Bl. a. er der fundet en smuk 19×10 cm lang og bred ret tyk nævesten af diabas, der henleder tanken på den tilsvarende type i flint fra Acheuléen-perioden.

Det er mit indtryk, at på disse lokaliteter er nævestenen i bjergart af Samsø-type langt hyppigere end den tilsvarende type i flint.

Læge JOHANNES DJØRUP, København, har gennem en del år foretaget grundige undersøgelser, dels på lokaliteter syd for Frederiksværk, hvor der er fundet grove flintredskaber og dels i omegnen af Tisvilde og på morænebakker ved Ramløse og her fundet forarbejdede redskaber i bjergart, hvoraf adskillige ligner fundene fra Amager og Bramsnæs. Type-mæssig ligner de også de tyske fund. Fru revisor LISE VILMAR, København, har gjort lignende fund ved Ordrup Næs. Selv har jeg i sagens anledning undersøgt Ertebøllebopladsen i klippeterræn i omegnen af Göteborg, idet jeg gik ud fra, at bjergart muligvis måtte have været anvendt til forarbejdning af redskaber i større udstrækning i flintfattige egne end i flintrige. Årstiden for undersøgelserne var uheldigt valgt, da det var midt i høsten, men jeg fandt dog enkelte bjergartsstykker af samme type som fra mesolitiske bopladsen her i landet f. eks. fra Amager.

Sammenligner vi bjergartsinventaret fra de to nævnte boplads på Amager, den gamle Ertebølleplads ved Ullerup og pladsen fra yngre stenalder ved Viberup, så synes størrelsesforskellen at være det mest iøjnefaldende. På Ertebøllepladsen fandt vi bjergartsredskaber, der i overvejende grad var ret store, hvorimod fundene på den yngre plads viste sig gennemgående mindre. Nævestenen og den store hulskraber forekommer således ikke på den neolitiske Viberup-plads.

I et så flintrigt land som Danmark melder spørgsmålet sig: hvorfor skulle stenalderbefolkningen have anvendt den »dårlige« bjergart, når der dog var fuldt op af god flint. Tænkes kan det, at flintredskaberne har vist sig skøre ved brug i frostvejr, hvor bjergarten var langt mere modstandsdygtig. Det er jo også muligt, at flint ikke var lige velegnet til alle formål.

Tydelige er bjergartsredskaberne ikke dersom man sammenligner dem med flintredskaberne. Selve materialets beskaffenhed sætter en naturlig grænse for en sammenligning. Den så eftertragtede slagbule — det grove og primitive flintredskabs blå stempel — forekommer kun sjældent, og dog står vi foran et vældigt, upåagtet redskabsinventar, som formentlig har spillet en ikke uvæsentlig rolle i det mindste gennem hele stenalderen.

Gennem årene, hvor jeg har arbejdet med disse problemer, har det været mig en glæde at kunne diskutere disse bjergartsredskaber med forskellige, som jeg gerne herved alle vil takke bl. a.: prof. C. J. BECKER, mag. HANS NORLING CHRISTENSEN, prof. MAGNUS DEGERBØL, EIGIL greve KNUTH, dr. phil. THERKEL MATHIASSEN, mag. JØRGEN MELDGÅRD, docent CARL-AXEL MOBERG, Göteborg, præparator ULRIK MØHL, forhenv. statsgeolog dr. phil. V. NORDMANN og dr. phil. J. TROELS-SMITH, der har vist mig den venlighed at gennemgå min samling og læse manuskriptet. Og jeg sender venlige tanker til de mange gårdmænd på det kønne, flade Amager-land fordi de så beredvilligt gav mig lov til at færdes på deres jorde.

Alle de afbillede redskaber er i halv størrelse og er tegnet af forfatteren.

Tavle 1.

- Fig. 1. Afslag, med skrabeæg modsat slagbulen (lok. 7, Ullerup, Amager).
- 2. Cordiform håndkile (lok. 7, Ullerup, Amager).
 - 3. Håndkile (lok. 7, Ullerup, Amager).
 - 4. Blokskraber (lok. 7, Ullerup, Amager).
 - 5. Næseskraber (lok. 7, Ullerup, Amager).

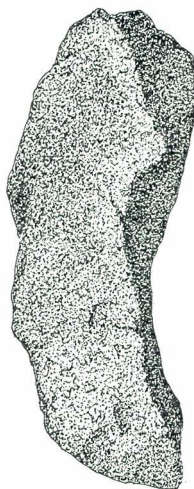
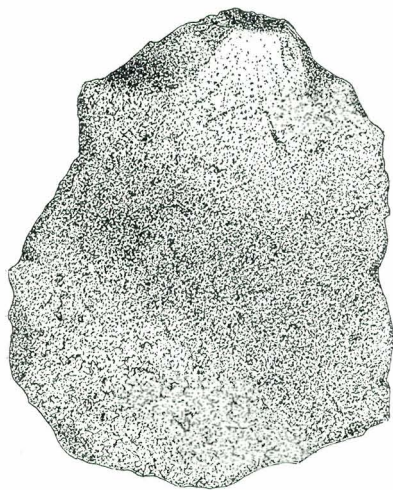

Fig. 1.

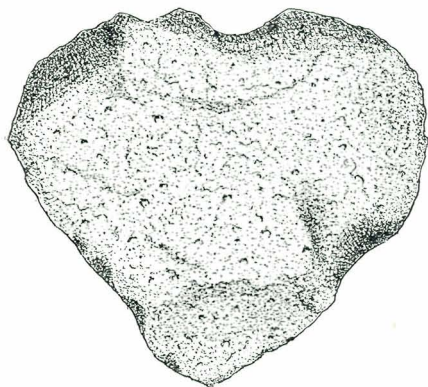

Fig. 2.

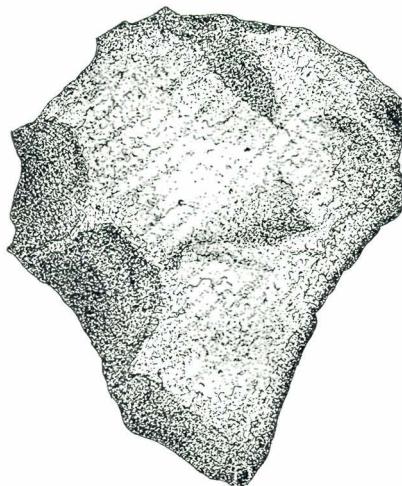

Fig. 3.

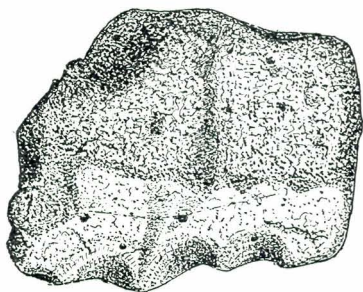

Fig. 4.

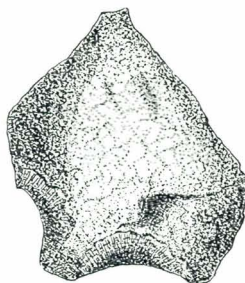

Fig. 5.

Tavle 2.

- Fig. 6. Blokskraber (lok. 7, Ullerup, Amager).
- 7. Næseskraber, set forfra (lok. 7, Ullerup, Amager).
- 8. Skraberredskab (lok. 7, Ullerup, Amager).
- 9. Dobbeltthulskraber (lok. 7, Ullerup, Amager).
- 10. Håndkile af rektangulær type (lok. 7, Ullerup, Amager).

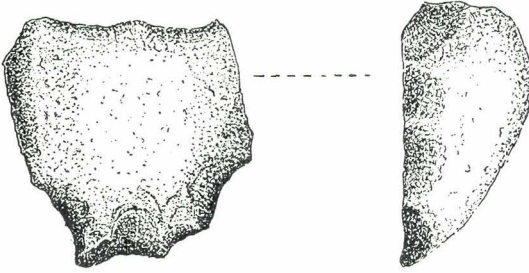

Fig. 6.

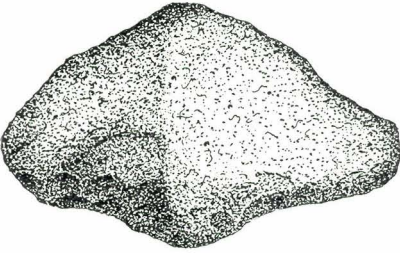

Fig. 7.

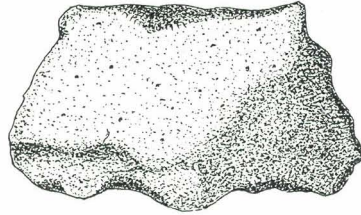

Fig. 8.

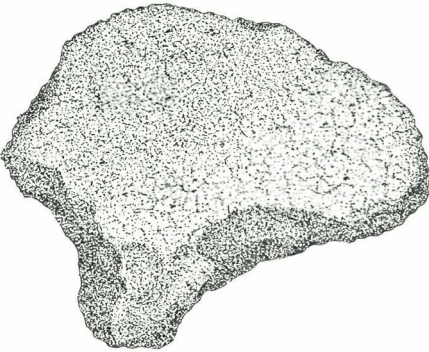

Fig. 9.

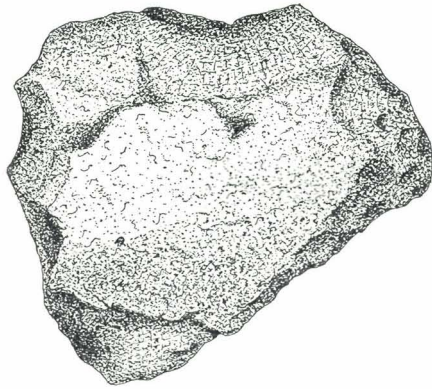

Fig. 10.

Tavle 3.

Fig. 11. Håndkile (Bramsnæsvig, Dejligeden).

- 12. Håndkile af Acheuléen-type (Hammeren, Holbæk amt).

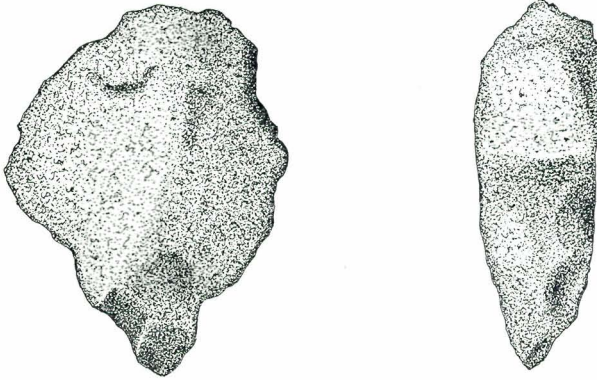

Fig. 11.

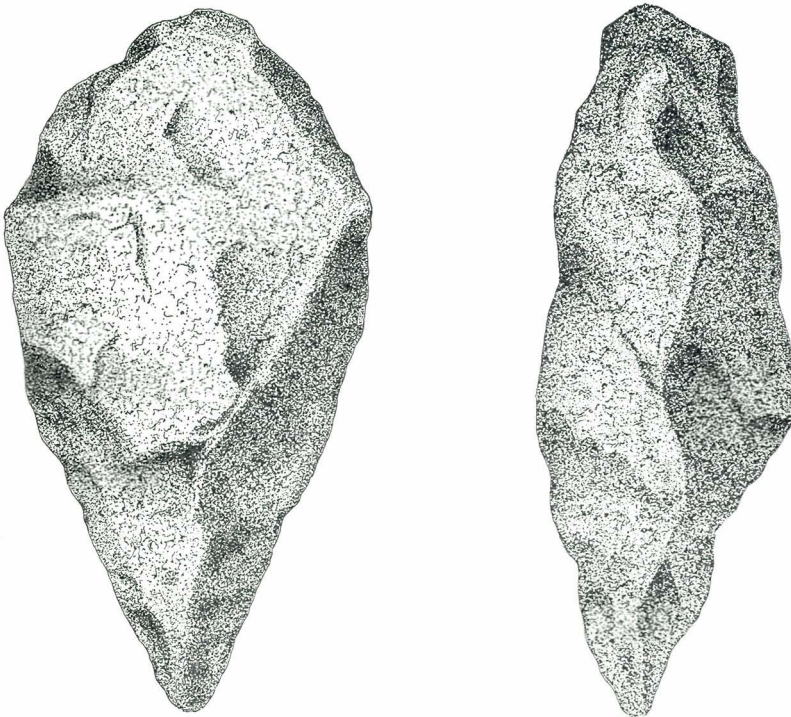

Fig. 12.